

УДК [94:930.2] (4) “1914/1918”

Цвіркун О.Ф., Одеська філія Міжрегіональної академії управління персоналом

Цвіркун Олександр Федорович – Кандидат історичних наук, доцент Одеської філії Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП). Закінчив у 1980 р. історичний факультет Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. Автор близько 30 друкованих праць, у тому числі 3 підручники. Тема наукових інтересів - Слов'янське питання на сторінках російської періодики, друга половина XIX – початок XX ст.

Слов'янське питання на сторінках російських часописів у роки Першої світової війни

Стаття присвячена аналізу поглядів російської ліберальної інтелігенції із слов'янського питання у роки Першої світової війни. Ці погляди аналізуються за матеріалами періодичної преси Росії. Головна увага приділяється національному аспекту проблеми щодо Польщі й України, а також позиції Болгарії та причинам її переходу до табору противників Росії.

The article is dedicated to the analysis of views of Russian liberal intelligentsia on the Slavic question during the First World War. The views are analyzed on the materials of Russian periodicals. The main attention is drawn to the national aspect of the problem concerning Poland and Ukraine. The political position of Bulgaria and the reasons of its coming on the Russia's enemies' side are also investigated.

Формування і реалізація державної політики Росії щодо слов'янських народів є вельми актуальною проблемою, яка ретельно вивчається як російськими, так і українськими істориками, серед яких особливо слід відзначити О.І. Міллера та О.Ю. Бахтуріну [1]. Одним із аспектів цієї проблеми є відбиття цього напрямку політики в суспільній свідомості росіян. Одним із джерел, яке яскраво відображає ставлення громадськості до слов'янського напрямку політики Російської імперії є періодична преса часів Першої світової війни, яка досі слабо вивчена в контексті цього питання. Метою цієї статті є аналіз поглядів російської ліберальної інтелігенції на слов'янське питання у роки Першої світової війни, які знайшли відображення на сторінках найбільш авторитетних поважних часописів Москви та Петрограда (“Русская мысль”, “Вестник Европы”, “Исторический вестник”).

На сторінках російської ліберальної преси ми знаходимо увесь спектр поглядів на слов'янське питання та роль Росії у слов'янському світі, від конче правих до лівих,

навіть соціал-демократичних. Найперше увага приділялась трьом слов'янським народам: полякам, болгарам та українцям.

Крайні панславістські погляди були репрезентовані Д.Н. Вергуном та Є. Шумігорським, які друкувалися на сторінках “Исторического вестника” [2]. В їхніх статтях особливо підкреслювалась необхідність збереження великої та неподільної Росії. Вони намагалися довести, що без Росії слов'яни не можуть існувати, що їхнє майбутнє полягає в тісному політичному єднанні з великою Росією. В усіх бідах Росії та слов'янства Д. Вергун звинувачував німецького імператора: “Ці безпричинні страйки, ці винищення російських лісів пожежами, що “самі самоzapалюються”, це отруєння худоби якимось порошком на пасовищах у різних місцях Росії – все це тепер пояснюється наполеонівськими заходами німецького імператора” [3]. Як ми бачимо, пошуки зовнішнього ворога для виправдання власних негараздів зовсім не були суто радянським винаходом.

Але Д. Вергун ще тримався у межах пристойності. Є. Шумігорський у своєму шовіністичному завзятті вийшов навіть за ці межі. Якщо щодо Польщі його точка зору не була оригінальною (“Не в боротьбі з росіянами поляки знайдуть свої права, а тільки в тісному єднанні з нами. Усякий інший шлях приведе їх тільки до загибелі” [4]), то щодо Болгарії, яка після періоду нейтралітету вступила у війну на боці Троїстого союзу, Є. Шумігорський опутився до прямих образ на адресу болгарського народу: “...ці учораšní турецькі раби, ці низькі гендлярі, для яких вищі інтереси людства та культури, високі ідеали слов’янського братерства і майбутне слов’янських племен є незрівнянно нижчими за їхні дрібні, поточні розрахунки, навіть не завтрашнього, сьогоднішнього дня”. Закінчив він свою думку цікавим висновком: “Болгарам... треба ще довго жити, щоб духовно дорости до висоти своєї старшої сестри – Росії” [5]. На відміну від інших російських публіцистів, які вбачали причини болгарського нейтралітету у прогерманських уподобаннях Фердинанда Кобурзького, Є. Шумігорський звинувачував у русофобстві увесь болгарський народ.

Один з провідних лідерів ліберальної російської журналістики “Вестник Европы” – теж віддав належне шовіністичним та панславістським ідеям. Проте автори цього часопису, які стояли на таких позиціях (Г. Ландау та С. Корф), відстоювали свої ідеї у більш інтелігентній формі. У них не знаходимо образливих випадів на адресу зарубіжних слов’ян; автори намагаються свої висновки побудувати на ґрунтовних, як їм здається, теоретичних засадах. Наприклад, Г. Ландау в своїй статті “Единая Россия” демонструє свою прихильність ідеям демократії. Він багато пише про переваги федеративного державного устрою, зразковим для нього є устрій США та Німеччини. Він згоден з тим, що країною таких розмірів, як Росія, не можна керувати з одного центру. Більше того, автор згоден і з тезою, що держава, де пригнічуються національні меншини, не може називатися правовою. Але всі ці міркування потрібні автору для того, щоб довести, що федерація в Росії неможлива саме тому, що вона містить велику кількість національностей, які живуть упереміш. І взагалі, на його думку, “ходяча формула національної автономії є тільки доктринерсько-ліберальною, антидемократичною, антинациональною формулою щодо національного колективу” [6]. Самовизначення націй шляхом плебісциту та створення нових незалежних держав автор вважає політичним ідеалізмом. Але якщо не федерація і тим більш не самовизначення націй,

то що ж тоді в національному відношенні повинна була являти собою Росія з точки зору Г. Ландау? На це запитання він дає таку відповідь: “Національна свобода та міжнародний мир... досяжні... не в Росії, зібраній з місцевих сепаратизмів, а в єдиній Росії, яка організує в своїй свободі також свободу своїх складових частин і народів” [7]. Ця фраза виглядала дуже привабливою, проте для пересічного читача була не зовсім зрозумілою. Г. Ландау був не єдиним серед ліберальних публіцистів, які намагалися, також невдало, поєднати єдину та неподільну Росію з принципом свободи національностей.

Стаття С.О. Корфа “Національності та держава” носить доволі теоретичний характер. Розмірковуючи про співвідношення національності та держави, автор багато в чому приходиться до вірних висновків. Зокрема, багато уваги він приділяє важливій ролі національної мови у формуванні національної самосвідомості. Проте він згоден з аргументами Г. Ландау про неможливість автономного устрою Росії внаслідок черезсмузжя національностей. На відміну від Г. Ландау, С.О. Корф пропонує конкретне, досить оригінальне, вирішення національного питання. На його думку, вся країна повинна складатися з маленьких громад, які мають самоврядування і формуються за національними ознаками. Для того, щоб між ними не виникали непорозуміння та ворожнеча, повинна існувати якась наднаціональна сила [8]. Автор не уточнює, що це за сила і як вона повинна формуватися, але з контексту стає зрозумілим, що С.О. Корф мав на увазі російський уряд. Таким чином, публіцист трошки іншим шляхом приходиться до того ж висновку – Росія можлива лише як єдина та неподільна.

Що стосується Польщі, то головна увага ліберальних публіцистів була прикута до проблеми порівняння польської політики Росії та польської політики Німеччини. Підкреслювалася жорстокість німців при проведенні колонізації слов’янських земель [9], винуватцем розподілу Польщі оголошувався виключно Фрідріх II і старанно ідеалізувалася політика Катерини II, яка зображувалася як прибічниця Конституції 3 травня 1791 р. [10].

Точка зору ліберальних публіцистів на майбутнє Польщі була майже одноставна: національні права поляків треба поважати, необхідно поважати та розвивати польську культуру, Польща повинна отримати автономію, але про незалежність країни не може бути й мови. Незалежність здавалася згубною для польської нації. На думку публіцистів, за межами Росії поляки не змогли б зберегти себе як етнос, тому що незалежна Польща негайно стане здобиччю німців. Ліберальні публіцисти

були впевнені у тому, що такою була й думка самих поляків. Як писав “Вестник Европы”, “починаючи з 70-х рр. минулого століття усі класи польського народу... вбачають найближчу задачу не у відокремленні від Росії, а в досягненні рівноправ'я” [11].

Багато уваги ліберальні публіцисти приділяли Болгарії. Вступ Болгарії до Першої світової війни на боці Німеччини бурхливо обговорювався на сторінках часописів. Перш за все всіх турбувало питання: чому Болгарія зрадила слов'янській справі та Росії? Називали, в основному, дві причини: образа Болгарії на Росію за поразку у II Балканській війні та прогерманські уподобання Фердинанда Болгарського. Образа росіян на Болгарію була дуже глибокою. Лейтмотив багатьох статей: ось яку подяку отримала Росія за те, що пролила ріки крові, визволяючи Болгарію від турецького поневолення. Велике обурення викликало й те, що Болгарія зрадила слов'янській справі і нанесла удар у спину братерському та єдиновірному сербському народові. Багато чорнил пролили ліберальні публіцисти, щоб довести, що Росія не була винуватою у поразці Болгарії 1913 р., а болгари програли війну саме тому, що не слухалися Росії. Звісно, дуже докоряли Фердинанду за його прихильність до Німеччини.

У багатьох статтях ліберальних публіцистів не було глибокого аналізу зовнішньої політики Болгарії і взагалі ситуації на Балканах. Негативні емоції так і бризкають зі сторінок ліберальних часописів. На жаль, знайшовся тільки один автор, який тверезо подивився на проблему і дав справжній серйозний аналіз ситуації на Балканах. І.О. Левін у статті “Балканські протиріччя” прямо виказав думку про те, що слов'янська єдність – це міф. Кожна держава захищає свої національні інтереси. “Зовсім випускається з уваги те, що Болгарія з історії пам'ятає тільки 1913 рік та несправедливість, яку вчинили у Бухарестському мирному договорі. Якщо були б вірно враховані уроки 1913 р. та умови, які зробили тоді війну між Болгарією та її колишніми союзниками вірогідною та навіть неминучою, тоді було б ясно, що Болгарія буде намагатися використати цей зручний випадок у своїх інтересах, і не могло б навіть виникнути припущення, що Болгарія відмовиться від своїх національних вимог з міркувань благородства і в ім'я нібито спільних у неї з Сербією слов'янських інтересів” [12].

Особливо цікаво проаналізувати українське питання. У цьому випадку ліберальні публіцисти були цілком одностайними.

Український національний рух ніхто не сприймав серйозно. Якщо за Польщею окремі автори визнавали право навіть на широкую автономію, то українцям відмовляли в будь-якій самостійності. На погляд російських лібералів, доля українців полягала в тому, щоб цілком злитися з Великоросією, причому, за переконанням авторів, цього прагнули самі українці як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині. Трохи не вкладалися у цю концепцію проросійської одностайності січові стрільці, які воювали на боці австрійців. Але й тут було знайдено пояснення: січові стрільці – це поляки, які стали жертвами австрійської пропаганди [13].

Яке ж в українців майбутнє, яка доля очікує їх культуру та мову? Відповідь на це питання відверто дає Д. Муретов: “Чому б і не розвиватися цій милій, гнучкій та живій мові? Але дві культурні мови для одного культурного процесу – річ неймовірна. Коли російська культура одна – то одна для неї й мова” [14]. Таким чином, українська мова повинна занепасти, а разом з нею і багата українська культура. Думку про те, що у майбутньому українська культура загине, поділяли і такі відомі російські мислителі та публіцисти, як П.Б. Струве та Є. Трубецькой.

На сторінках “Вестника Европы” ми можемо ознайомитися з точкою зору на українське питання лівого крила ліберальної громадськості Росії. Воно було репрезентоване тільки одним автором, але дуже відомим. Це Л. Дейч – один із засновників групи “Визволення праці”. В часописі були надруковані дві його статті автобіографічного характеру [15]. Тут автор спрямував свою критику та відверте глузування на Драгоманова та український визвольний рух у цілому, критикуючи його за націоналізм з точки зору пролетарського інтернаціоналізму.

Таким чином, у роки Першої світової війни у ставленні російських публіцистів до слов'янського питання спостерігається значний сплеск шовіністичних та великодержавницьких настроїв, тому що Росія зіткнулась з серйозними проблемами, викликаними зростанням національних рухів у Польщі та Україні та остаточним виходом з-під російського впливу та переорієнтацією на Захід Болгарії. Останнє особливо болісно сприймалося ліберальними публіцистами. Саме на Польщі, Болгарії та Україні (особливо Галичині) зосередила свою увагу російська преса. Сербський, чорногорський та чеський аспекти слов'янського питання у вивчених нами

Література

1. Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М.: АИРО-XX, 2000. – 263 с.; Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с.; Самчук В.Л. Болгарське питання у політиці союзу трьох імператорів. – Рівне, 1999. – 249 с.; Стыкалкин А.С. Русские и поляки: стереотипы взаимного восприятия // Славяноведение. – 2001. – № 5. – С. 35-44; Игнатьев А.В. Своеобразие российской внешней политики на рубеже XIX – XX веков // Вопросы истории. – 1998. – № 8. – С. 44-53; Клопова М.Э. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны // Вестник Московского университета. – Сер. 8. История. – 1999. – С. 23-28 и др.
2. Вергун Д.Н. Россия и славянство // Исторический вестник. – 1914. – № 8. – С. 305-320; Шумигорский Е. Из записной книжки историка // Исторический вестник. – 1914. – № 10. – С. 195-233; 1915. – № 3. – С. 83-110.
3. Вергун Д.Н. Россия и славянство // Исторический вестник. – 1914. – № 8. – С. 312.
4. Шумигорский Е. Из записной книжки историка // Исторический вестник. – 1914. – № 10. – С. 205.
5. Там же. – С. 207.
6. Ландау Г. Единая Россия // Вестник Европы. – 1917. – № 4. – С. 567.
7. Там же. – С. 569.
8. Корф С.А. Национальности и государства // Вестник Европы. – 1917. – № 9. – С.200.
9. Белов А.М. Исторический очерк возникновения Пруссии // Исторический вестник. – 1915. – № 1. – С. 360.
10. Михайлов А.Б. Истинные виновники раздела Польши // Исторический вестник. – 1914. – № 9.
11. Залевский К. К польскому вопросу // Вестник Европы. – 1915. – № 1. – С. 183.
12. Левин И.О. Балканские противоречия // Русская мысль. – 1915. – № 12. – С. 153.
13. Арсеньев К. Война и национальности // Вестник Европы. – 1914. – № 9. – С. 349; Ледницкий А. Война и Польша // Русская мысль. – 1915. – № 6. – С. 122.
14. Муретов Д. Этюды о национализме // Русская мысль. – 1916. – № 1. – С. 71.
15. Дейч Л. Украинская и общерусская эмиграция // Вестник Европы. – 1914. – № 3; Его же. Пропаганда социалистического движения в

Надійшла до редколегії 5.02.2007 р.